

Предмет: Соціологія

Тема: Методика та техніка соціологічних досліджень 1.

Основні терміни, основні поняття:

- 1. Соціологічне дослідження** — це процес, в якому в єдності представлені теоретико-методологічні і емпіричні рівні пізнання, тобто мова йде про діалектичний процес, в якому поєднуються дедуктивний і індуктивний методи пізнання, що забезпечує цілісність пізнання і уявлень про соціальні явища.
- 2. Програма конкретно-соціологічного дослідження** — це обов'язковий початковий документ, її вироблення дає змогу чітко визначити стратегію і тактику соціологічного аналізу виявленої проблеми, забезпечити всеохопність проблемної ситуації і достовірність отриманої інформації.
- 3. Описове дослідження** - більш складний вид соціологічного аналізу
- 4. Повторне дослідження** - це дослідження одного й того ж або різних контингентів, які проводяться декілька разів, через певні проміжки часу, в однакових або відмінних соціальних умовах. Головне в повторних дослідженнях — співставленість досліджень.
- 5. Розробка програми** — обов'язкова умова соціологічного дослідження.
- 6. Наукова проблема** - це стан "знання про незнання", коли фіксується протиріччя між знаннями про потреби суспільства в певних діях і незнанням способів і засобів здійснення цих дій.
- 7. Постановка наукової проблеми** - це завжди вихід за межі вивченого у сферу недослідженого.
- 8. Завдання дослідження** — це сукупність конкретних цільових установок, в яких формулюються вимоги до аналізу і розв'язання проблеми, це свого роду сходинки для сходження до мети.
- 9. Гіпотеза** - це обгрунтоване припущення щодо пояснення будь-яких фактів, явищ, процесів, причин, чинників та тенденцій їх розвитку, яке потребує емпіричного підтвердження чи спростування.

Матеріал теми:

1. Підготовка до проведення конкретно-соціологічного дослідження та його етапи.

Крім загальних знань про суспільство, в якому ми живемо, соціологія стане у пригоді і тоді, коли треба буде вирішувати конкретні проблеми і конфліктні ситуації за місцем праці. Як досягнути ефективності виробництва в умовах економічної кризи, краще організувати працю підлеглих, знайти розв'язання проблем плинності кадрів або «погасити» конфлікт, що загрожує перерости у страйк — на ці та інші запитання допоможуть знайти відповіді конкретно-соціологічні дослідження.

Сучасний молодий спеціаліст сьогодні — це не тільки і не лише фахівець у своїй сфері професійної діяльності. Він одночасно має бути знавцем людських душ, знати й розуміти потреби і запити тих, з ким він працює, добре володіти ситуацією і бачити тенденції розвитку на майбутнє.

Отже, уявімо собі, що після успішного закінчення вищого навчального закладу ви приходите на своє перше місце праці й одразу потрапляєте у вир конфлікту між робітниками й адміністрацією. Вам як керівникові середньої ланки доведеться бути у сфері цього конфлікту й ухвалювати якісь рішення для його розв'язання. Один із можливих варіантів дій — **проведення конкретно-соціологічного дослідження**, яке має на меті з'ясування причин конфлікту та аргументів обох сторін, задіяних у ньому.

Але з чого почати?

У загальному вигляді етапи проведення конкретно-соціологічного дослідження розгортаються у такій послідовності:

- Виявлення проблемної ситуації.
- Формулювання проблеми дослідження.
- Розроблення програми конкретно-соціологічного дослідження.
- Проведення соціологічного дослідження.

- Аналіз одержаної соціологічної інформації.
- Підготовка науково обґрунтованих рекомендацій за наслідками дослідження.
- Прогноз ситуації на майбутнє

Безпосереднім приводом для проведення практично орієнтованого соціологічного дослідження звичайно є та чи та соціальна проблема або проблемна ситуація, яка стосується певних груп людей, їхніх інтересів і потребує вирішення. Фіксація проблемної ситуації та з'ясування її суті передують конкретно-соціологічному дослідженню, утворюючи попередній етап соціологічного аналізу. Отже, предметом емпіричного соціологічного дослідження є певна соціальна проблема (у нашому випадку — конфлікт між робітниками та адміністрацією конкретного підприємства в одній зі сфер економіки).

Проблемна ситуація, як вважає **В.Ядов**, — це стан «знання про незнання», тобто необхідність вивчення якоїсь галузі соціального, в якій виникає порушення її нормального функціонування. Для організаторів соціологічного дослідження соціальна проблема виникає як стан знання про незнання якісних і кількісних змін, тенденцій розвитку певного процесу. Або іншими словами, ми знаємо, що на виробництві виник конфлікт, але поки що не знаємо, які є його причини та як можна його розв'язати.

Соціальна проблема є завданням соціальної дії і характеризується певними ознаками. По-перше, це прагнення до зміни соціальної ситуації, що склалася в колективі людей, що його належить досліджувати. При цьому ступінь усвідомлення проблеми дослідником буває різним — від нечіткого вгадування до цілком визначеного формулювання. По-друге, завжди є певна кількість варіантів вирішення соціальних проблем, причому кожен із них має свої наслідки. Що складнішою є соціальна система, в якій виникає проблема, то розмаїтішими будуть шляхи її вирішення. Тому соціологічний аналіз повинен розглядати соціальну проблему з огляду на основні параметри соціальної системи. У нашому випадку конфлікт на конкретному виробництві доцільно розглядати у взаємозв'язку із загальним станом нашого суспільства, у конкретному соціальному просторовому і часовому вимірі. Наступний крок — це переведення проблемної ситуації у формулювання наукової проблеми. На думку російських соціологів О. та К.Радугіних, виробнича проблема може бути описана за допомогою п'яти основних характеристик:

- суть, або зміст. Наприклад, визначаючи проблему, необхідно з'ясувати, чому ми вважаємо, що соціальна напруженість у трудовому колективі висока. Порівняно з якими стандартами вона низька або висока? Може, це ще не трудовий конфлікт, а лише його перші ознаки?
- організаційне і фізичне місцезнаходження. У якому організаційному підрозділі (дільниці, бригаді, відділі, філії) і на якому фізичному об'єкті (підприємстві, приміщенні, складі, конторі) виявлено проблему? Якого поширення вона набула? Які виробничі й управлінські підрозділи вона заторкнула?
- володіння проблемою. Чи є проблема «відкритою» (тобто знайомою всім) або «закритою» (тобто відомою лише певній групі осіб)? Які конкретно люди (управлінці, спеціалісти, робітники, службовці, допоміжний персонал) причетні до проблеми і найбільше зацікавлені в її вирішенні?
- абсолютна й відносна величина. Наскільки проблема важлива в абсолютних величинах (наприклад, обсяг утраченого робочого часу або фінансів; об'єм невикористовуваних виробничих потужностей або кількість простоїв)? Як вона впливає на підрозділи, в яких її зафіксували, і на людей, причетних до конфлікту? Наскільки проблема є важливою для організації чи підприємства взагалі?
- часові межі. Відколи існує ця проблема? Чи вона з'явилася лише раз, кілька разів, чи виникає періодично? Якою є тенденція: проблема стабілізується, посилюється чи послаблюється?

Внаслідок такого попереднього аналізу, здійсненого на підготовчому етапі, проблемна ситуація чітко окреслюється, вкладаючись у формулювання проблеми. На цій основі,

власне, і можна розпочати конкретно-соціологічне дослідження. Але спочатку необхідно здійснити вироблення програми.

2. Розробка програми конкретно-соціологічного дослідження.

Програма конкретно-соціологічного дослідження — це обов'язковий початковий документ, її вироблення дає змогу чітко визначити стратегію і тактику соціологічного аналізу виявленої проблеми, забезпечити всеохопність проблемної ситуації і достовірність отриманої інформації. Нехтування виробленням програми конкретно-соціологічного дослідження у кінцевому підсумку призводить до нераціонального використання грошей і зусиль, втрати часу, одержання спотвореної або викривленої картини явища, яке досліджують, і загострення проблемної ситуації (наприклад, вибух конфлікту в трудовому колективі, страйк або стихійний бунт). Тому до такої, на перший погляд, непотрібної і копіткої дослідницької роботи треба поставитися надзвичайно уважно, оскільки від неї залежить безпосередній результат.

Програма конкретно-соціологічного дослідження має відповідати певним вимогам.

Українські соціологи називають кілька таких вимог, серед них:

- чіткість і точність програми (всі її положення мають бути виразними, а елементи — продуманими відповідно до логіки дослідження і зрозуміло сформульовані, інакше учасники дослідження можуть не порозумітися і потребуватимуть зайвих витрат часу на уточнення різних питань);
 - логічна послідовність усіх ланок програми (не можна братися за вироблення робочого плану без попереднього формулювання мети й завдань дослідження тощо);
 - гнучкість програми (на перший погляд, це суперечить попередній вимозі, але на практиці, мірою розробки програми або при появі нових, непередбачених обставин доводиться повертатися до вже сформульованих положень і вносити в них корективи).
- У навчальному посібнику «Соціологія: наука про суспільство» (Харків, 1996) міститься перелік порад і практичних рекомендацій, якими доцільно керуватися у процесі вироблення і складання програми.

Насамперед треба зважити, чи дослідження достатньо значуще і чи будуть корисні для справи його результати, чи варто витратити час і кошти на копітку дослідницьку працю. Можливо, під час підготовки з'ясується, що існують уже готові аналоги вирішення проблеми. Тоді краще ними скористатися, аніж починати ще одне дослідження. Слід також добре подумати над тим, чи будуть наявні необхідні засоби і фінансові ресурси на оплату друкування анкет, паперу для них, машинного часу обробки (при користуванні комп'ютерами) тощо. Важливо також з'ясувати, чи це дослідження матиме підтримку з боку зацікавлених осіб, органів управління і т. ін. Особливо рекомендується скласти алгоритм здійснення і послідовності дослідницьких операцій на зразок: що читати з цієї проблеми? З ким консультиватися? Не варто шкодувати часу на самоосвіту, пошуки й читання спеціальної літератури, яка містить досвід проведення таких досліджень іншими науковцями і практиками. Нарешті, бажаним є оформлення програми як окремого документа дослідження, що допоможе не лише у здійсненні соціологічного аналізу, а й при з'ясуванні отриманих результатів та підготовки висновків і практичних рекомендацій. Як зазначає В.Гречихін, програма конкретно-соціологічного дослідження виконує три **основні функції**:

- методологічну (дає змогу визначити проблему — наукову і практичну, задля розв'язання якої здійснюється дослідження; сформулювати його цілі й завдання; зафіксувати вихідне уявлення про об'єкт, який вивчають; встановити співвідношення цього дослідження з тими, котрі проводилися раніше або проводяться паралельно щодо аналогічних проблем);
- методичну (дає змогу розробити загальний логічний план дослідження, визначити методи збирання й аналізу інформації; виробити процедуру дослідження; проводити порівняльний аналіз отриманих результатів аналогічних досліджень);

- організаційну (забезпечує розроблення чіткої системи розподілу праці між членами дослідницької групи; полегшує контроль за процесом дослідження).

У соціологічній літературі вважають загальноновизнаним, що структура програми конкретно-соціологічного дослідження складається з двох розділів: методологічного і методичного.

3. Розрахунок і обґрунтування вибірки.

Другим складником програми конкретно-соціологічного дослідження є її методична частина. Вона містить опис методики та організації характеристик дослідження. Велике значення у цьому розділі має розрахунок і обґрунтування вибірки. Ця процедура означає необхідність добору тих людей, серед яких буде проводитися дослідження. Звичайно, ідеальним варіантом було б соціологічне обстеження всіх людей, які є носіями певної соціальної проблеми. У цьому разі це означало б необхідність опитування всіх без винятку робітників і всіх представників управлінського апарату підприємства. Але чи доцільно це? У соціології для виконання завдань дослідження звичайно використовують вибірковий метод. Його ключовими поняттями є об'єкт дослідження, генеральна сукупність, вибіркова сукупність, одиниця аналізу тощо.

Об'єктом соціологічного дослідження є велика сукупність людей, котрі різняться за своїми соціально-демографічними характеристиками і є носіями тієї чи тієї проблеми. Вся чисельність соціальних об'єктів, які є предметом вивчення у межах, окреслених програмою конкретно-соціологічного дослідження, утворює генеральну сукупність. Оскільки організація і проведення суцільного обстеження усіх без винятку соціальних об'єктів надзвичайно важкі й потребують великих затрат і зусиль, то вони здійснюються у поодиноких випадках. Прикладом суцільного обстеження є перепис населення. Емпіричні соціологічні дослідження, як звичайно, несучільні, їх проводять лише на певній частині об'єктів генеральної сукупності, яка має назву вибіркової сукупності. Отже, вибіркова сукупність — це певна кількість елементів генеральної сукупності, відібраних за певними правилами. Під час дослідження вона повинна становити своєрідну мікромодель генеральної сукупності. Або, іншими словами, вимагається, щоб структура вибіркової сукупності максимально збігалася зі структурою генеральної сукупності за основними якісними характеристиками і контрольними ознаками останньої. Але щоб досягнути того, треба дотримуватися правил вибірки.

Елементи вибіркової сукупності (респонденти, або людиносії певної соціальної проблеми), які підпадають під добір та вивчення, і є одиницями аналізу. Якість вибірки оцінюють за двома показниками: репрезентативністю і надійністю. Репрезентативністю називається здатність вибіркової сукупності максимально точно відтворювати характеристики генеральної сукупності. Отже, йдеться про точність вибіркового оцінювання і гарантію цієї точності. Адаже завданням дослідницької групи є добір певної кількості обстежуваних людей, проведення соціологічного дослідження і отримання достовірної соціологічної інформації, яка точно характеризуватиме всі соціальні об'єкти-носії проблеми.

Вибірки поділяються на ймовірнісні (випадкові) та цілеспрямовані.

Перші пов'язані з поняттям ймовірності, яке широко використовується у багатьох галузях природничих і соціогуманітарних наук. У найзагальнішому випадку ймовірність певної очікуваної події є відношенням кількості очікуваних подій до кількості всіх можливих. У соціології до ймовірнісних вибірок зараховують власне-випадковий вибір, серійну, гніздову, механічну вибірки. Їхні характеристики й описи розрахунків можна знайти у спеціальній літературі, поданій у кінці цієї теми.

Досить складним питанням є розрахунок обсягу вибірки, тобто визначення кількості респондентів. У соціології є правило, згідно з яким що більш дисперсний (тобто неоднорідний) склад об'єктів дослідження, то більшим повинен бути обсяг вибірки, оскільки в ній має бути якнайщільніше відображена ця різноманітність. І навпаки, що однорідніший (дисперсія дорівнює нулю або близька до нього) склад генеральної

сукупності, тим меншу кількість осіб треба для обстеження. При масових опитуваннях, якщо величина генеральної сукупності становить менше 5000 осіб, достатнім є обсяг вибіркової сукупності не менше 500 осіб. Якщо ж величина генеральної сукупності 5000 осіб і більше, то доцільно обстежити 10% її складу, що гарантує одержання достатньо достовірних результатів дослідження. Точніші математичні формули розрахунку обсягу вибірки містяться у книжці В.Гречихіна «Лекції з методики й техніки соціологічних досліджень» (М., 1988. — С.79).

Отже, у програмі конкретно-соціологічного дослідження конкретної проблеми слід зазначити:

- який тип вибірки використовується і чому;
- який обсяг вибіркової сукупності.

Питання до матеріалу теми:

1 рівень

1. Назвіть основні етапи проведення конкретно-соціологічних досліджень.
2. Що таке проблема? Дайте визначення цього поняття.
3. Назвіть основні характеристики виробничої проблеми.
4. Що таке гіпотеза в соціології? Які види гіпотез ви знаєте?

2 рівень

5. Назвіть ознаки соціальної проблеми та приклади її взаємозв'язку із загальним станом суспільства.
6. Назвіть основні вимоги до складання програми конкретно-соціологічного дослідження.
7. Як пов'язані між собою об'єкт і предмет конкретно-соціологічного дослідження? Наведіть приклад цього взаємозв'язку.
8. Здійсніть інтерпретацію поняття «молодіжні проблеми».

Відповіді надсилати викладачу ЖАДК НТУ Липко Т.В. на електронну адресу:
smart0206@ukr.net